

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

van waaruit je zicht kunt krijgen op wat er is gebeurd. Als je bewust meemaakt wat jij beschrijft, het je ontworstelen aan de paranoïde-schizoïde positie en het weer daarin terugvallen, dan is dat slechts denkbaar vanuit een derde positie, van waaruit je kunt waarnemen en overdenken wat er met je gebeurd is. En dan kan de terugval onmogelijk een exacte herhaling zijn van wat eerder is meegemaakt.

Als tweede wil ik het concept 'het zelf' noemen. Dat gebruik jij vaak, maar op een tenloopse en onnadrukkelijke manier. In je artikel gaat het steeds over zelfaspecten in wisselende relaties. Naar mijn idee kan ook zinvol worden gesproken over de zelfbeleving, die een bepaalde kwaliteit heeft (of mist), waarbij dat zelf dan als niet gedeeld wordt opgevat. Die kwaliteit van zelfbeleving kan al dan niet ontstaan, waarmee de dynamiek op de tijdslijn komt te liggen. Wanneer je dat inbrengt in jouw artikel geeft dat een duidelijker zicht op de ontwikkeling. Ik wil aanhaken bij wat je op pagina 12 schrijft over het besef 'zichzelf in relatie tot anderen nu pas te kunnen ervaren in een werkelijk perspectief'. Dat kun je een 'zelfbeleving met kwaliteit' noemen, die alleen kan zijn ontstaan vanuit het vermogen de derde positie in te nemen. Zichzelf [1], de anderen [2] en een werkelijk perspectief [3]. Het houdt in dat je de aanpassing opgeeft en bereid bent jezelf te zien zoals anderen jou ook kunnen zien. Dat veronderstelt een verzoening tussen binnen en buiten, tussen fantasie-Ik en aangepast-Ik. Op deze manier wordt toenemend de transparantie van het zelf verdragen. Dat geeft meer trefzekerheid en vrijheidsbeleving in het sociaal functioneren, die het opnieuw tot verdeeldheid en fragmentatie vervallen zullen verhinderen, respectievelijk beter oplosbaar maken. Wanneer men de moed kan opbrengen om zich voor te stellen wie anderen zien als zij jou zien, dan geeft dat een uitnodiging om afstand te nemen van het fantasie-Ik, zonder dat men in aanpassing hoeft te vervallen.

In dezelfde zin op pagina 12 noem je het 'ware zelf', waarvan ontdekt wordt dat het zo lang kwijt is geweest. Ik vind het een begrip dat vanuit de naïeve ervaring wel voorstelbaar is, maar het is onduidelijk wat er in jouw nauwkeurig geformuleerde betoog mee wordt bedoeld. Ik denk dat je vanuit mijn hierboven geformuleerde toevoegingen het beste kunt stellen dat het ware zelf zich in de loop van het analytische proces kan gaan aftekenen. Het lijkt mij iets wat je kunt vinden eerder dan terugvinden. Het 'true self' van Winnicott heeft zijn oorsprong in het persoonlijke verleden, maar het kan moeilijk worden opgevat als iets wat ligt te wachten om weer te worden teruggevonden. Een handzaam en krachtig zelfgevoel ligt bij de patiënten die jij beschrijft altijd in de toekomst, waarin het stukje bij beetje als zelf kan worden herkend. Bedankt voor de uitdaging, die mij de gelegenheid bood om eigen gedachten te formuleren.

Antwoord op de reactie van Henk de Meij

PIETER NIERS

Beste Henk,
Op de eerste plaats dank ik je voor je reactie op mijn artikel. Ik wil er graag op ingaan. Om het een beetje overzichtelijk te houden neem ik twee van de door jou genoemde zaken als uitgangspunt:

[1] *De kleinianen ontberden een processtheorie.* Het kan verkeren, want ik ben zelf de kleiniaanse theorie juist gaan zien als bij uitstek beschikkend over een processtheorie, met name waar het gaat om $PS \rightarrow D$ (de overgang van paranoïde-schizoïde naar depressieve positie), dat ik ook dicht bij de klinische ervaring vind liggen. Ik ben de D-positie steeds meer gaan zien, en dat wilde ik in het artikel laten uitkomen, als een uitbreiding van bewustzijn van de innerlijke werkelijk-

heid en van de verhouding van jezelf daartoe. Dat betekent dat er in de door projectie en introjectie verkokerde en beperkte werkelijkheidsbeleving van de PS-positie ruimte kan ontstaan voor een positie waarin deze inkokering en beperktheid zelf doorzien kunnen worden. Daardoor kunnen deze niet meer doorgaan voor waar en werkelijk, aanspraken die vaak niet zonder de grootste moeite kunnen worden losgelaten. Jij beoemt dit resultaat mijns inziens zeer juist als de moeizaam bereikte erkenning dat het object een onafhankelijk bestaan heeft. Jouw kritiek op mijn artikel, en in het algemeen op de kleinianen, is nu dat dit resultaat vervolgens weer in rook oplost, en men als Sisyphus weer van voor af aan moet beginnen. Dat zou betekenen dat er geen ontspannen is aan Strachey's 'neurotic vicious circle', en er geen 'learning from experience' bestaat (Bion 1962).

Mijn antwoord op dit deel van jouw kritiek komt neer op het volgende. Groei berust op het verdragen van frustratie omdat daardoor een denkapparaat en denken mogelijk worden; het voedsel voor deze groei bestaat uit het ervaren van de waarheid omtrent zichzelf. (p. 3 en 4 van mijn artikel). Maar eenmaal ontstaan is deze psychische groei niet gegarandeerd: hij *kán* doorgaan, maar niet noodzakelijk. Zonder verlangen naar of noodzaak tot bewustzijnsuitbreiding — vergelijk Grotsteins (2004) 'truth drive' — gebeurt er niets, is er óf stilstand, óf regressie. Ook inzicht is onderhevig aan verval of bederf. Bion (1970, p. 27) beschrijft dit als iets waar je ook als analyticus aan onderworpen bent: ' [...] established beliefs and conventions, hardened habits of thought, unless subjected to vigilance, re-establish themselves and encroach upon the freedom the psychoanalyst has won by being psychoanalysed and lead to deterioration of his efficiency.' De vicieuze cirkel *kán* spiraal worden, maar ook vicieus blijven (bv. in de negatieve therapeutische reactie). Eigenlijk breng jij dit zelf ook tot uitdrukking waar je spreekt over de *bereidheid* jezelf te zien zo-

als een ander je ziet, want als die bereidheid er niet is, is er dus ook geen groei. Het is misschien ook om die reden dat Bion gekozen heeft voor de notatie $PS \leftrightarrow D$, die het karakter heeft van een chemisch evenwicht, dat naar beide zijden kan uitslaan, en niet voor een lineair verlopend progressief proces.

Dit 'chemisch' evenwicht is niet statisch om twee redenen. [1] Een aanvankelijk onverzadigde toestand gaat over in een verzadigde toestand. Bijvoorbeeld een nieuw inzicht absorbeert door zijn versheid aanvankelijk veel nieuwe betekenis, en werkt daardoor groeibevorderend, maar met het opzwellen gaat dit absorberend vermogen verloren en ontstaat een verzadigde toestand (zie bv. het citaat van Bion hierboven). Uiterlijk heeft het inzicht zijn vorm behouden maar de groeipotentie is afgezwakt. Het wordt vast onderdeel en geïntegreerd in het begrippenstelsel, maar daarmee ook sleets. Er is opnieuw een onverzadigde toestand nodig (maar niet op afroep beschikbaar) om verdere groei mogelijk te maken. [2] Het evenwicht staat bloot aan schokken, bijvoorbeeld in de vorm van krenkingen, tegenvallers, verlies et cetera die het evenwicht weer kunnen doen verschuiven naar PS.

Ik ben het echter geheel met je eens dat er met het doorlopen van deze cycli 'iets' moet overblijven. Wellicht zou je dit kunnen aanduiden met 'vrijheidsgraad', een toename van de graad van vrijheid om de verloren D-positie weer te zoeken en te vinden.

[2] *Het ontbreken van concepten die verwijzen naar een proces of ontwikkeling.*

Ik ervaar je opmerkingen hierover van grote toegevoegde waarde aan hetgeen ik met mijn artikel heb willen overbrengen. Ik zie niet zozeer tegenspraak als je de term 'triangulatie' zou invoeren in het proces dat ik heb weergegeven als uitbreiding van (zelf)bewustzijn.

En waar jij in jouw reactie spreekt over een toenemend verdragen van het zelf van zijn

eigen transparantie, en over de bereidheid jezelf te zien zoals de ander je ziet, gebruik je denkkelijk andere woorden voor hetzelfde fenomeen. Want bewustzijn is ook te zien als een triangulerend moment, en als een derde positie. Het is denk ik moeilijk uit te maken of het innemen van deze derde positie de bewustzijnsuitbreiding met zich meebrengt, of de bewustzijnsuitbreiding de derde positie impliceert. Is het niet iets van: «Oh, zo ben ik dus écht, zo ben ik dus voor de ander», in plaats van: «Hoe ziet een ander mij eigenlijk, zo ben ik dus echt» (wat je beter introjectie kunt noemen)? Deze uitbreiding van bewustzijn kan alleen ontstaan door een besef van het gelijktijdig bestaan (conscientia = samen of gelijktijdig weten) van gefragmenteerde delen die tot dan alleen gespleten van elkaar konden bestaan: fantasie-Ik versus aangepast-Ik, «false» versus «true self», en dit kan inderdaad alleen plaatsvinden vanuit een overstijgende positie. «Het verdraagbaar worden van de transparantie van het zelf, zoals jij het noemt, kun je dus goed zien als samenvalend met het bereiken van de depressieve positie, waarbij de laatste meer omgeven is door de emotionele connotaties en de fricties die bij dit proces horen. Ook moet het zo zijn dat er aan dit verdraagbaar worden een toestand van niet-verdragen voorafgaat, waarin splijting en projectie de dienst uitmaken, met andere woorden de PS-positie.

Literatuur

- BION, W. R. (1962). *Learning from experience*. Londen: Karnac Books (1984).
- BION, W. R. (1970). *Attention and interpretation*. Londen: Karnac Books (1984).
- GROTSTEIN, J. (2004). «The seventh servant — The implications of a truth drive in Bion's theory of O». *International Journal of Psychoanalysis*, 85, 1081-1101.

Karakter, identiteit en affectiviteit

Reactie op

J. Ubbels, Karakter, identiteit en subjectivering in de adolescentie (2009-4, p. 218-229)

ARIE VAN ENGELEN

Het kostte me wel even denktijd om de begrippen «karakter» en «identiteit» uit het artikel van collega Ubbels aan elkaar te toetsen. Analytische definities zijn nu eenmaal het product van een jarenlang integratief proces.

Een «karakter» wordt in beginsel beschreven als een weerstand in analyses, die zich tot dusver voornamelijk bezighielden met symptomen als psychische ziekteverschijnselen. De samenhangen tussen kinderlijk-seksuele impulsen en karaktereigenschappen, de *psychodynamiek*, passen in clusters van achtereenvolgende fasen in de ontwikkeling van de seksualiteit bij het kind. Kenmerkend zijn de *fixaties* aan deze afgeweerde impulsen.

Veel later wordt een structureel gezichtspunt met een daarbij behorend *adaptief* gezichtspunt geformuleerd. De psychodynamiek van de karaktervorming wordt niet altijd bepaald door starre, onaangepaste gedragsvormen, maar kan zich habitueel, dus *flexibel* richten op de omgeving. Vanuit de gedragspsychologie kennen we de term «coping mechanisms». Karaktervorming kan aangepast en flexibel zijn, ook al blijft het een weerstand tussen het «Ik» en het «Es». De karakterweerstand is het product van de verdrongen kinderlijke impuls, terwijl de verinnerlijkte omgevingseisen het begrip «identiteit» bepalen.

Een volgende stap is het integreren van de twee uitersten van innerlijke impuls en wat van buitenaf komt. «Twee vliegen in één